

Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği

Fatma KIZIL*

“Hadith and Sunnah in
Orientalist Literature From
Goldziher to Schacht: Living
Tradition of a School”

Abstract: The Present study emphasizes the continuity of Islamic studies in the West. By borrowing Joseph Schacht's term of “living tradition of ancient schools of law”, it aims to show that there is a skeptical line of thought as a living tradition towards hadith and Prophetic Sunnah starting from Ignaz Goldziher up to Schacht. It is argued that Schacht realized the full implications of the theories of his predecessors and concluded the process which started with Goldziher by depriving the Prophetic sunnah of its legal meaning in all entirety during the first century.

Citation: Fatma KIZIL, “Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VII/2, 2009, pp. 45- 62.

Key words: Hadith, Sunnah, Prophetic Sunnah, Orientalism, Western studies, Goldziher, Hurgronje, Margoliouth, Schacht.

Giriş:

Batı'da İslâm hukuku çalışmalarına temel karakterini veren¹ Joseph Schacht'ın (1902–1969) *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*'ı (Oxford 1950) yayımlamasının ardından, Hamilton Gibb (1895–1971), hadislerin menşei hakkındaki yerleşik doktrinin Macar oryantalist Ignaz Goldziher (1850–1921) tarafından yıkılmasını müteakip ortaya çıkan, yeni bir hadis tenkidi metoduna duyulan ihtiyacı karşılama görevinin hukukî hadisler bağlamında Schacht tarafından üstlenildiğini ifade eder.² İki oryantalistin

hadise yaklaşımları arasındaki süreklilik, diğer birçok araştırmacı tarafından da fark edilmiş, bizzat Schacht'ın da en önemli eseri olan *Origins*'in, Goldziher'in başlattığı çalışmaların bir devamı kabul edilmesine dair umudunu açıkça ifade etmesi, selefi ile mukayesesini kolaylaştıran bir etken olmuştur.³ Schacht, kendisinden sonraki çalışmalara derinden tesiri nedeniyle Batı'daki hadis çalışmalarında Goldziher'in şüphecilüğünün istikrar bulmasını sağlamıştır.

Her ne kadar, Schacht, kendisinden önceki oryantalistlerin, Goldziher'in metodunu ilk asrı hakkında güvenilir bilgiye ulaşamaz bir döneme indirilmesi nedeniyle teoride kabul etmelerine rağmen, pratikte sınırlamalara gittiklerini iddia etse de⁴ Goldziher'in ‘hadis çalışmaları söz konusu olduğunda Batılı eleştirel birikimi şekillendiren kişi olarak’⁵ hem muasırı hem de kendisindeki sonraki oryantalistlere tesiri inkâr edilemez. Bu oryantalistlerin tamamının görüşlerinin karşılaştırmak mümkün ve faydalı olmakla birlikte, Batı'daki hadis çalışmalarının bugün geldiği yeri daha iyi değerlendirmek için bilhassa belli bir düşünce çizgisini takip edenlerin ve muhtemel ekollerin tespiti elzemdir. Bu bağlamda, Schacht'ın *Origins*'in önsözündeki şu ifadelerinin söz konusu düşünce çizgilerinden birine delâlet ettiği iddia edilebilir:

Geçen neslin büyük İslâm hukuku üstadlarına derin bir minnet duyuyorum. İsmi kitapta çok sık yer almamakla birlikte, bugün İslâm hukukunun mahiyetini

³ Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford, 1975, s. v.

⁴ Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, s. 4; a. mlf., “A Revaluation of Islamic Traditions”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1949, s. 143 (İshak Emin Aktepe tarafından yapılan tercümesi için bk. *HTD*, V/2, 2007, ss. 135-144); a. mlf., “Foreign Elements in Ancient Islamic Law”, *Journal of Comparative Legislation and International Law*, XXXII/3-4, 1950, s. 11; a. mlf., “Modernism and Traditionalism in a History of Islamic Law”, *Middle Eastern Studies*, I/4, 1965, s. 399. Esasen, bizzat Goldziher'in kendisi de “hadislerin İslâm toplumlarının muhtelif dönemlerde yaşadığı siyâsi, fikhî, itikâdî olayların neticesi ortaya çıktığı şeklinde özetlenmesi mümkün olan tezi” (Hatiboğlu, İbrahim Hatiboğlu, “Transmission of Western Hadith Critique to Turkey: On the Past and the Future of Academic Hadith Studies”, *HTD*, IV/2, 2006, s. 45) ile bağlantılı (aradaki bağlantının yönü/illiyet, yani tezinin, metodu uygulayışına mı etki ettiği, yoksa metodunu hadislerle sistematik uygulaması neticesinde mi bu teze ulaştığı sorusunun cevaplanması gerekmektedir) metodunu pratikte sınırlayanlar arasında sayılmaktadır. Nitekim İslâm hukukunda temizlik ve necâset konusunu doktora tezinde ve birçok makalesinde ayrıntılı biçimde ele alan ve başta Schacht olmak üzere birçok oryantaliste esaslı eleştiriler getiren Ze'ev Maghen de, Goldziher'in İslâm fikhında köpeklerin temizlik bakımından konunun zaman içerisinde İran etkisiyle değiştiği şeklindeki iddiasını desteklemek üzere bir dizi hadis kullanması hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır (Maghen, “Dead Tradition”, s. 300): “Batılı hadis tenkidinin babası olan ve birçok hadisi daha sonraki dönemlerin fikhî ve kelâmî polemiklerin uydurulmuş ürünü kabul eden Goldziher'in burada, köpeklerin ilk Müslümanlar arasında değerli bir konumda olduğuna dair bir tablo çizmek için bir dizi hadise -yalnız iddiasına uygun hadislerle- dayanması ironiktir.”

⁵ Hatiboğlu, “Transmission of Western Hadith Critique to Turkey”, s. 43.

* Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis, BURSA, fatmakizil@gmail.com

¹ Ze'ev Maghen, “Dead Tradition: Joseph Schacht and The Origins of ‘Popular’ Practice”, *Islamic Law and Society*, XI/3, 2003, s. 277.

² H. A. R. Gibb, “Origins of Muhammadan Jurisprudence”, *Journal of Comparative Legislation and International Law*, XXXIII/3-4, 1951, s. 113.

anlıyorsak bu Snouck Hurgronje sayesinde. Kendisinden sık sık iktibaslarda bulunma fırsatı bulduğum Goldziher'e gelince, bu kitabın onun başlattığı çalışmaların mütevazı bir devamı kabul edilmesinden daha fazlasını umamam. Seleflerim arasında, Şâfiî'nin kısa zaman önce basılan eserlerini gerektiği gibi kullanan ilk kişi Margoliouth'tur. O, bu kitapta detaylı bir şekilde incelenen sahayı değerlendirirken, hem kaynaklara genel yaklaşımı hem de birçok önemli detay açısından benim sonuçlarıma en fazla yaklaşan kişidir. Lammens, yazıları nadiren İslâm hukuku ve usûl-i fıkhtan bahsetse de, büyük kısmı hadislerin tarihî açıdan değerlendirilmesiyle ilgili bir kitabın önsözünde zikredilmelidir. Hukukî hadisleri analizim, öfke ve hamasete kapılmadığı durumlarda onun eleştirel kavrayışına saygı ve hayranlık duymamı sağlamıştır.⁶

Schacht'ın iktibas edilen ifadelerinden hareketle, hâlihazırdaki çalışmada Goldziher ve Schacht'ın görüşleri arasındaki irtibatın yanı sıra Schacht'ın ismini zikrettiği oryantalistlerin⁷ yazılarındaki karşılıklı referans, iktibas ve benzerliklere işaret edilerek, hadis ve sünnet konusunda, bir alıntılama ve referans örgüsü olarak⁸ oryantalizmin bir okulunun yaşayan geleneğinin varlığına dikkat çekmek amaçlanmıştır. Çalışmanın temel iddiası, söz konusu okulun Goldziher ve Hurgronje ile başlayan, Margoliouth ile sondan bir önceki aşamasına ulaşan geleneğinin, iltizam ettiği manaların Schacht tarafından anlaşılabilir şekilde sistemleştirildiği, netice olarak İslâm hukuku ile Nebevî sünnet kavramının irtibatının koparıldığıdır. Schacht öncesinde söz konusu gelenekte, öncelikle merfû hadislerin kâhîr ekseriyetinin güvenilmez kabul edilmesiyle İslâm hukukuyla irtibatlarının kesilmesi ve ardından Nebevî sünnetin İslâm hukukunda oynadığı rolün tahfîfi ve arızî hâle getirilmesi süreci yaşanmıştır. Schacht ise söz konusu görüşlerin iltizam ettiği manayı kavrayarak Nebevî sünnet ile İslâm hukuku arasındaki irtibatı kesin bir biçimde koparmıştır.

⁶ Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, ss. v-vi. Schacht yukarıda tercümesi verilen ifadelerinin ardından İslâm hukuku alanında ilk hocası Gotthelf Bergsträsser'e (1886-1993) minnettarlığını ifade eder. Fakat kendisi de ulaştığı sonuçların, hocası ile farklılığına işaret ettiği için Bergsträsser'in görüşleri buraya dâhil edilmemiştir. Bergsträsser'in İslâm hukuku ile ilgili tamamlanmadan öldüğü çok hacimli olmayan eseri *Grundzüge des islamischen Rechts* (Berlin/Leipzig 1935) talebesi Schacht tarafından edite edilerek yayımlanmıştır. Johann Fück (1894-1974), Bergsträsser'in İslâm hukukunun gelişimini anlamak için Şâfiî'nin eserlerini araştırmanın önemine işaret ettiğini ve bu görevi Schacht'ın üstlendiğini ifade etmektedir. Bk. Johann Fück, "The Origins of Muhammadan Jurisprudence" *Bibliotheca Orientalis*, X/5, 1953, s. 196.

⁷ Schacht'ın ismini verdiği oryantalistlerden Henri Lammens, hadis ve sünnet kavramlarını İslâm fıkhi noktasından ele almadığı için metne dâhil edilmemekle birlikte görüşleri ilgili yere dipnot olarak eklenmiştir.

⁸ "Orientalism is after all a system for citing works and authors." Bk. Edward W. Said, *Orientalism*, London, 2003, s. 24.

I.

1890 yılında Ignaz Goldziher'in ünlü eseri *Muhammedanische Studien*'in hadisle ilgili görüşlerine yer verdiği ikinci cildinin yayımlanmasının ardından hadis, Batı'da İslâm'la ilgili eserlerde münasebet düştükçe ele alınan bir bahis veya İslâm tarihi, Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili çalışmalarda⁹ bir alt başlık/bölüm olmaktan çıkarak, müstakil bir araştırma konusu hâline gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla, oryantalistlerin hadis literatürünün sıhhati diğer bir ifadeyle menşei hakkındaki görüşlerini aktarmayı amaçlayan her çalışma daha önceki oryantalistlerin görüşlerine de değinmekle birlikte Goldziher'le başlayan döneme ağırlık vermek zorundadır. Bununla birlikte, Goldziher'in de seleflerinden tevarüs ettiği bir birikime dayanarak çalışmalarını yaptığı unutulmamalıdır. Nitekim, bizzat kendisi, Aloys Sprenger'i (1813-1893) hadisi bilimsel olarak ele alan ilk kişi şeklinde nitelemekle ayrıca Edward E. Salisbury (1814-1901), William Muir (1819-1905), Alfred von Kremer (1828-1889) gibi isimlere atıfta bulunmaktadır.¹⁰ Goldziher'i bu isimlerden ayıran özelliği ise Batı'da daha önce yapılmadığı kadar detaylı biçimde hadis literatürünü ele almış olmasıdır. Hadis uydurma nedenleri, çeşitli fırkalarla hadis vaz'ı arasındaki irtibat, er-rıhle fi talebi'l-hadis, kitâbetü'l-hadis, hadis literatüründe kadın râvîler onun değindiği konulardan sadece birkaçıdır. Goldziher'in hem Türkçe hem de oryantalist literatürde Batı'da hadis çalışmaları bağlamında ilk isim kabul edilmesinin asıl nedeni ise onun seleflerinin hadislerin ne kadarının sahîh olabileceğine dair genel kanaatleri ile yetinmeyerek, hadis metinlerini değerlendirmek üzere bir metod geliştirmeye çalışması ya da daha doğru bir ifadeyle Batı düşünce geleneğinden tevarüs etti tarihî tenkid metodunu¹¹ hadislere uygulama yolunu açmış olmasıdır.¹² Nitekim o, *Muhammedanische Studien*'in henüz ilk sayfalarında, hadis literatürüne Buhârî'deki hadislerin en azından yarısının sahîh olduğu kanaatindeki Hollandalı oryantalist Reinhart Dozy¹³ (1820-1883) kadar itimat beslemediğini dile getirerek, hadislerin büyük kısmının İslâm'ın hicrî ilk iki asırda geçirdiği dinî, tarihî ve sosyal gelişmenin

⁹ Sîret, Hz. Peygamber'in üsve-i hasene teşkil ettiği inancının bir tezahürü ve dolayısıyla uygulamaya dönük bir terim kabul edildiği için bu yazıda oryantalistlerin çalışmaları bağlamında kullanılması uygun görülmemiştir.

¹⁰ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, I-II, çev. C. R. Barber, S. M. Stern, London, 1971, c. II, ss. 19-20.

¹¹ Goldziher'in birçok yöntemi telif etmesi hakkında bk. İbrahim Hatiboğlu, "Yakın Doğu Seyahati ve Eserleri Bağlamında Ignaz Goldziher ve İslâm Dünyası ile Fikri Etkileşimi", *Marife*, yıl: 2, sayı: 3, 2002, s. 107.

¹² Schacht, "Modernism and Traditionalism", s. 388.

¹³ Dozy'nin hadisle ilgili görüşleri için bk. İbrahim Hatiboğlu, "Osmanlı Aydınları Dozy'nin Tarih-i İslâmiyyet'ine Yöneltilen Tenkitler", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3 (1999), ss. 209-212.

bir sonucu olduğunu iddia eder.¹⁴ Bunun ardından, büyük kısmının uydurma olduğunu iddia ettiği hadislerin hangi saiklerle vaz edilmiş olabileceğini tespit etmeye çalışır. Ona göre her görüş ve muhalifleri, “her re’y ve hevâ, her sünnet ve bidat” ifadesini hadislerde bulmuştur.¹⁵ Söz konusu ‘rey ve hevânın’ izlerini hadis metinlerinde takip etmeye çalışan Goldziher, metinlerin içeriklerinden hareketle hadislerin ortaya çıktığı tarihleri belirlemeye yani onları tarihlendirmeye çalışmıştır. Bu nedenle, Batı’da hadis tarihlendirme faaliyetleri bağlamında ismi geçen ilk kişi Goldziher olmuştur.¹⁶

Müslümanların hadis çalışmalarında yer almayan bir kavram olarak tarihlendirme, oryantalistlerin hadise yaklaşımlarının tabii bir sonucudur. Zira, hadisin ne zaman ortaya çıktığını tespit etme faaliyetleri için kullanılan tarihlendirme terimi, hadislerin sahih olduğu ilkesinden değil, sonraki dönemlerin ürünü olduğu fikrinden hareket etmektedir. Nitekim Goldziher de İslâm tarihinin -kendi inşa ettiği şekliyle- gelişimi ile hadislerin içerikleri arasında paralellik kurduğu durumlarda, metinleri yaşanan hâdiselerle örtüşen rivâyetleri, söz konusu bağlamın ürünü kabul etmiştir.¹⁷ Yaklaşımının bir neticesi olarak, *Muhammedanische Studien*’de hadis vaz’ının çok yoğun olduğu bir İslâm toplumu tasvir etmektedir. Öyle ki, her grup ya kendi görüşünü destekleyecek birtakım hadisler uydurmuş ya da mevcut hadislerle kendi fikirleri doğrultusunda idrâclar yapmıştır.¹⁸ Bu uydurma hadisleri ayıklamak konusunda, isnâd güvenilir olduğunda metindeki en bariz anakronizmleri dahi fark edememekle tavsif ettiği Müslüman âlimleri ise başarısız kabul etmektedir.¹⁹ Hadisleri büyük oranda sonraki dönemin ürünü kabul eden Goldziher, sahâbeyi âdil kabul eden klâsik İslâmî görüşten tamamen farklı biçimde, sahâbeyi uydurma faaliyetlerinden berî kabul etmemiş, onların asr-ı saadet dönemindeki dinî ve hukukî uygulamalarla örtüşen ve faydalı olduğunu düşündükleri haberleri daha sonra Hz. Peygamber’e isnâd ettiklerini iddia etmiştir.²⁰

Hadis vaz’ına yaptığı vurguya rağmen, Goldziher’in birtakım ifadelerinden onun hadis literatürünün sahih materyal içerdiğini kabul ettiği izlenimi

edinilmektedir. Fakat bu konuda kesin bir açıklamada bulunmamakta sadece çok az sayıda hadisin Hz. Peygamber’e ait kabul edilebileceğini iddia ederek, bir yerde diyetle ilgili haberleri²¹ misal vermekte, başka bir çalışmasında ise Hz. Peygamber’in zekât miktarlarını tespitine dair bir haberin güvenilir olduğunu ifade ederek zekât miktarları ile diğer erken tarihli²² rivâyetlere işaret etmektedir.²³ Klâsik hadis usûlünün ilkelerini ve isnâdları, tarihlendirmelerinde kesinlikle göz önünde bulundurmayan Goldziher, hadisleri, Medîne merkezli dindar Müslüman âlimler, kendi ifadesiyle seküler²⁴ ve dinsiz²⁵ Emevîler ve sosyal hayatın dinî hukuka göre şekillenmesini isteyen Abbâsiler arasındaki çatışmalardan müteşekkil tarihî sürece uygun gelecek şekilde ve çoğu zaman Müslümanların o hadisler hakkındaki anlayış ve şerhlerinden tamamen farklı biçimde yorumlar ve dolayısıyla da tarihlendirir. Isnâd tenkidi bir tarafa metin varyantlarının mukayesesine dayalı teknik bir yaklaşıma dahi sahip olmadığı için, metinleri keyfi biçimde yorumlamasının önünde bir engel kalmamakta, okuyucusunu spekülâtif bir kurguyla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu durumda, onun bir hadis hakkındaki yorumu aynı zamanda o hadisin tarihlendirmesi hâline gelmektedir.

Hadis ve sünnetin birbirinden ayrı iki kavram olduğu üzerinde ısrarla duran Goldziher’e göre²⁶ Araplar câhiliyye dönemindeki sünnet anlayışından Nebevî sünnete geçişte zorluk çekmemiş ve sünnetin bağlayıcılığı fikrini başlangıçtan itibaren kabul etmişlerdir.²⁷ Bununla birlikte, ona göre Nebevî sünnetin hukukî bir kaynak olarak otoritesi zaman içerisinde kuvvetlenmiş, sünnetin vahiy kaynaklı olduğu ve Kur’ân’la eşit öneme sahip olduğu fikri ise II. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başlamıştır.²⁸ Schacht’tan farklı olarak Nebevî sünnet kavramının ilk andan itibaren dinî içerikli²⁹ olduğu şeklindeki ifadelerinden hareketle, onun sünnetin toplumun tamamı tarafından hüccet kabul edildiği kanaatinde olduğu zannedilmemelidir. Zira ona göre dinle ilgisi olmayan Emevîlerin, namaz vakitlerini dahi sünnete göre tespit etmek gibi bir

¹⁴ Goldziher, *Muslim Studies*, c. II, s. 19.

¹⁵ Goldziher, *Muslim Studies*, c. II, s. 126. Ayrıca bk. Goldziher, *Introduction to Islamic Theology and Law*, çev. Andras ve Ruth Hamori, Princeton, 1981, s. 39.

¹⁶ Harald Motzki, “Dating Muslim Traditions”, *Arabica*, LII/2, s. 206. Ayrıca bk. Fatma Kızıl, *Oryantalistlerin Hadislerin Menşeiini Tespite Yönelik Yöntemleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2005, s. 44-48.

¹⁷ Bu metodu daha sonra Schacht, İslâm hukuk tarihine uygulayacak, hadisleri, kendi tespit ettiği hukuk tarihi gelişim aşamalarıyla örtüşmediği durumlarda uydurma, bu aşamalara mutabık olmaları hâlinde ise o dönemin tartışmalarının ürünü kabul edecektir.

¹⁸ Goldziher, *Muslim Studies*, c. II, ss. 45, 53, 104-5, 115-120, 142.

¹⁹ Goldziher, *Muslim Studies*, c. II, s. 141.

²⁰ Goldziher, *Muslim Studies*, c. II, s. 18.

²¹ “Disputes over the Status of *Hadith* in Islam”, çev. Gwendolyn Goldbloom, *Hadith*, ed. Harald Motzki, Aldershot, 2004, s. 57.

²² Erken tarihli, geç tarihli gibi ifadeler, sahih veya mevzû kavramlarının karşılıkları olarak anlaşılmalı, bu ifadelerin kullanımının hadisin sıhatini tespit etmek yerine, onu tarihlendirmeyi amaçlayan yaklaşımın bir sonucu olduğu akıld tutulmalıdır.

²³ Goldziher, *Introduction to Islamic Theology and Law*, s. 32.

²⁴ Goldziher, *Muslim Studies*, c. II, s. 60.

²⁵ “Godless”. Bk. Goldziher, *Muslim Studies*, c. II, s. 40.

²⁶ Goldziher, *Muslim Studies*, c. II, s. 24.

²⁷ Goldziher, *Muslim Studies*, c. II, ss. 26, 31.

²⁸ Goldziher, *Muslim Studies*, c. II, s. 32.

²⁹ Schacht, sünnet teriminin siyâsi anlamının hukukî anlamından kronolojik olarak önce olduğu kanaatinde. Bk. Schacht, “Peygamberin Sünneti Tabiri Hakkında”, çev. Mehmed S. Hatiboğlu, *AÜİFD*, XVIII, 1970, s. 81-84.

kaygıları yoktur.³⁰ Meselâ, Goldziher'e göre Hz. Peygamber'in Ebu Zerr el-Gıfârî'ye (ö. 32/653) hitaben söylediği, "Benden sonra emirler gelecek ve namazı (geciktirmek suretiyle)³¹ öldürecekler, fakat sen namazı vaktinde kıl"³² şeklindeki sözünü aktaran rivâyet, Emevîlere karşı sünnete bağlılığı savunan dindarlar tarafından uydurulmuştur.

Goldziher'in hadisler söz konusu olduğunda üzerinde ısrarla duyduğu bir diğer uygulama ise ref'tir. Bilhassa hukukî hadisler alanında uygulandığını iddia ettiği refle ilgili olarak "Hadis literatüründe, Peygamber'e atfedilen sözlerin uzun bir süre başka bir ismin otoritesi altında tedâvülde olması hiç de nadir bir durum değildir. Mevkûf hadisler denilen yani sahâbe hatta tâbî'îne isnâd edilen sözler, pek de tereddüt edilmeden isnâdı tamamlamak için gerekli birkaç isim rastgele eklenerek kolayca merfû hadislere yani Peygamber'e nisbet edilen sözlere dönüştürülmüştür."³³ diyen Goldziher, bu süreçle Hz. Peygamber'e sadece sahâbe sözlerinin değil, cahiliye döneminden, Eski ve Yeni Ahit'ten sözlerin de isnâd edildiği kanaatinde. Onun bu iddiaları Schacht tarafından isnâdların geriye doğru büyümesi/geriye yansıtılması teorisi altında sistemli bir biçimde hadis literatürüne uygulanacak, neticede hicrî I. yüzyıldan gelen hiçbir otantik³⁴ merfû hadis olmadığı sonucuna ulaşılabacaktır.

³⁰ Goldziher, *Muslim Studies*, 32, 40.

³¹ Bk. Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhayiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Sahihu Müslim bi şerhi'ne-Nevevî*, I-XVIII, Kahire, 1929, c. V, s. 147.

³² Goldziher hadisin kaynağı olarak Tirmizî'yi göstermektedir. Tirmizî'de Kitâbü's-salât'ın 17. bâbında geçen ve Ebû Zer tarafından Hz. Peygamber'den nakledilen rivâyet (bk. Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *Sünen*, I-II, Vaduz, 2000) *Sahih-i Buhârî* hariç, *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında geçmektedir: Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahihu Müslim*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî, Beyrût, 2009, "el-Mesâcid ve mevâdi'u's-salât", hadis no: 648; Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen*, I-V, thk. Muhammed 'Avvâme, Cidde, 1998, "Salât", 10; Nesâî, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Sünen*, I-II, Vaduz, 2000, "İmâmet", 55 (emirler lafzı yerine "namazı geciktiren bir topluluk" lafzı yer almaktadır); İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünen*, I-II, thk. Muhammed Fu'âd 'Abdülbâkî, "İkâmetü's-salât ve'sünne", 150 (emirlerle ilgili kısım yer almamaktadır). Ebû Zer'den gelen ve "emirler" lafzının geçtiği hadisin yer aldığı *Kütüb-i sitte* öncesi kaynaklar: Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, I-IV, thk. Muhammed 'Abdülmuhsin et-Türki, Cize, 1999, c. I, s. 359-360 (hadis no: 450); 'Abdürrezzâk, Ebû Bekr 'Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî, I-XII, Beyrût, 1983, c. II, s. 381 (hadis no: 3782); Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, I-L, thk. Şu'ayb el-Arnaût ve dğr., Beyrût, 1995, c. XXXV, s. 387 (hadis no: 21490); c. XXXV, s. 330 (hadis no: 21417) ("umerâ" yerine "eimme" lafzıyla); ed-Dârimî, 'Abdullâh b. 'Abdirrahmân ed-Dârimî es-Semerikandî, *Sünenü'd-Dârimî*, I-II, thk. Fevâz Ahmed Zümerli, Hâlid es-Sebî' el-'Alemî, Karaçi, ts, c. I, s. 304 (hadis no: 1228).

³³ Goldziher, *Muslim Studies*, c. II, s. 148.

³⁴ Sahih istilâhı yerine otantik terimi, oryantalistlerin ve Müslümanların hadise yaklaşımlarının farklılığına delâlet etmesi amacıyla tercih edilmiştir.

Goldziher'in ref ile ilgili söyledikleri bağlamında da görüldüğü üzere onun hadislerle ilgili temel tezi yani onların İslâm'ın sonraki asırlarda yaşadığı gelişmelerin bir ürünü olduğu fikri ile irtibatlı bir diğer iddiası yabancı kültürlerin İslâm üzerindeki tesiridir. Bu iddiası ile o, aynı zamanda kendi seleflerinin genel manasıyla İslâm'ın menşei ile ilgili görüşlerini sürdürmektedir. Bizans'la karşılaşmaların neticesinde sadece fikhî kaidelerin değil aynı zamanda hüküm istinbat metodlarının da alındığı çok kapsamlı bir iktibas³⁵ sürecinin yaşandığı kanaatindeki Goldziher,³⁶ İnciller'den iktibas edilip Hz. Peygamber'e isnâd edildiğini iddia ettiği haberleri ise ayrı bir bölüm olarak *Muhammedanische Studien*'e eklemiştir.

Yukarıda ana hatları ile özetlenen görüşleri kendisinden sonraki oryantalistlere etki eden Goldziher'in söz konusu tesiri zaman zaman onun ifadelerinin ve görüşlerinin aynen kabulü ve tekrarı şeklinde tezahür etmiş,³⁷ fakat esas itibarıyla kendisini, hadislerin İslâm'ın ilk yüzyılı hakkında güvenilir bir kaynak olmadığı, dolayısıyla aksi ispat edilene kadar her hadisin uydurma kabul edilmesi şeklindeki genel yaklaşımın yerleşik hâle gelmesinde göstermiştir. Nitekim Goldziher'in etkisinin *Muhammedanische Studien*'in ikinci cildinin yayımlanmasının hemen ardından görülmeye başladığına dair bir örnek olarak Harald Motzki, *Geschichte des Qorâns*'ın, *Muhammedanische Studien*'den önceki (1860) ve sonraki neşirleri (1909 ve 1919) arasındaki farka dikkat çekmektedir. Theodor Nöldeke (1836-1930), *Muhammedanische Studien*'den önce yazdığı *Geschichte des Qorâns*'ında³⁸ Kur'ân'ın cem'i ile ilgili klâsik İslâmî görüşü benimserken, kitabın Goldziher'in eserinden sonra yapılan yeni neşrinde Friedrich Schwally (1863-1919), artık Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in vefatının hemen ardından Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) döneminde

³⁵ Batı literatüründe "borrowing" terimi ile ifade edilen bu uygulamanın lafzî karşılığı olarak "istiâre" terimi daha uygun düşse de, hem anlam karışıklığına neden olabileceği düşüncesi hem de oryantalistlerin bir nevi borçlanma fikrini ihsas etmek üzere kullanmasının intac ettiği hegemonik manasının ve dinlerin menşeiine dair tazammunlarının 'rahatsız ediciliği' nedeniyle bu yazıda terk edilerek "iktibas" kelimesi tercih edilmiştir.

³⁶ Goldziher, *Muslim Studies*, c. II, s. 79.

³⁷ Bunun en somut örneğini Alfred Guillaume'un (1888-1965) *The Traditions of Islam*'ında (Oxford 1924) görmek mümkündür. Guillaume ayrıca Schacht'ın tezlerine de büyük ölçüde katılmaktadır. Sadece Schacht'ın şiretle ilgili haberlerin ve hukukî rivâyetlerin tedahül söz konusu olduğunda, bu rivâyetleri hukukî bir hükme arka plân hazırlamaya yönelik oldukları için reddetmesine karşı çıkmaktadır. Bk. Guillaume, "The Origins of Islamic Jurisprudence", *BSOAS*, XVI/1, 1954, s. 176; Zeki Velidi Togan, "Profesör A. Guillaume'in İstanbul Üniversitesi'nde 'Garp'te İslam Tedkikleri' Mevzuuna Dair Verdiği Konferanslar", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1953, I/1-4, s. 140.

³⁸ Schwally'nin editörlüğünü yaptığı ve Nöldeke'nin de yeni bir önsöz yazdığı kitabın ikinci neşri Goldziher ve C. Snouck Hurgronje'ye (1857-1936) ithaf edilmiştir.

cem edildiğini bildiren haberleri kabul etmemektedir.³⁹ Nitekim Johann Fück de Schwally'nin *Geschichte des Qorâns*'ın ikinci cildinde,⁴⁰ aksi ispat edilene kadar her hukukî hadisin uydurma kabul edilmesi gerektiği görüşü ile sınırsız şüpheciliğin güçlendiğine işaret etmektedir.⁴¹

Esasen, Nöldeke'nin Goldziher'e yazdığı mektubunda söyledikleri Schwally'den önce onun da Goldziher'in tesirini hissetmeye başladığına işaret etmektedir:

Hadisin menşei hakkındaki tüm şüphelerle benim de kuşkulananma sebep oldun. Sonunda senden daha şüpheci hâle geleceğim. Basit ruhumu tamamen alt üst ettin.⁴²

Son olarak, Goldziher'in etkisini vurgulamanın, onun kendisinden sonraki oryantalistlerin tamamını aynı derecede ve tüm detaylarda etkilediğini söylemek veya onun görüşlerinin ötesine geçilmediğini iddia etmek anlamına gelmediği ifade edilmelidir. Schacht gibi şüpheciliğini daha da ileri götürülenler olduğu gibi, Fück gibi kaynaklara yönelik sınırsız şüpheciliği ve münferid örneklerden genellemelere gidilmesini eleştirenler de olmuştur. Fakat Goldziher'den sonra artık hadis literatürüne şüpheyle yaklaşma hâkim tavır hâline gelmiştir.

II.

Schacht'ın girişte tercümesi verilen ifadelerinde yer verdiği bir diğer isim, yazmalar üzerinde yaptığı çalışmalarıyla tanınan oryantalistlerden Jan Just Witkam⁴³ tarafından henüz yaşarken bir efsane hâline geldiği ifade edilen,⁴⁴ Goldziher'le muasır Hollandalı oryantalist C. Snouck Hurgronje (1857–1936), Stephen Humphreys tarafından Batı'da İslâm hukuku çalışmalarının kurucusu şeklinde nitelenmektedir.⁴⁵ Fakat onun hakkındaki en önemli övgüyü dile

getiren kişi, Batı'da İslâm hukuku çalışmalarının en önemli ismi Schacht olmuş, o, Hurgronje'yü Goldziher'le birlikte Batılı İslâm biliminin kurucusu kabul etmiştir.⁴⁶

Hurgronje, her ne kadar William Muir, Aloys Sprenger ve Theodor Nöldeke gibi oryantalistlerin çalışmalarına atıfta bulunarak onların sayesinde Hz. Peygamber'in biyografisi konusunda büyük bir mesafe alındığını belirtmişse de⁴⁷ ona göre bu isimlerden sonra yapılan çalışmalar⁴⁸ hadislerle ilgili yeni bir incelemeye duyulan ihtiyacı göstermiştir. Zira artık, hadislerin büyük kısmının ilk üç asırdaki fikirlerin bir ifadesi olduğu ortaya çıkmıştır.⁴⁹ Bu görüşlerinde olduğu gibi İslâm'ın ilk dönemlerinde “dinî amaçlarla sahtecilik” yapıldığı ve görüşlerine geçerlilik kazandırmak isteyenlerin bunları hadis şekline soktukları iddiasında da Goldziher'le aynı noktada duran Hurgronje'ye göre Goldziher'in çalışmalarının farkında olan kişilerin hadislerin Kur'an'ın açıklanması için kullanamayacağını fark etmiş olması gerekmektedir.⁵⁰ Ona göre rivâyetler elendiğinde kalan en eski haberler ancak hicrî I. yüzyıl hakkında bilgi verebilecek özelliktedir ve bunlarla Hz. Peygamber'in hayatı arasında somut bir irtibat kurmak mümkün değildir.⁵¹ Batılı literatürde kendisinde sonra da çok sıkça görüleceği üzere, hukukî rivâyetler ile tarihî rivâyetler⁵² arasındaki ayrıma dikkat çeken Hurgronje'ye

³⁹ Motzki, “The Collection of the Qur'an: A Reconsideration of Western Views in Light of Recent Methodological Developments”, *Der Islam*, 78, 2001, s. 7.

⁴⁰ Ölümünün ardından 1919'da yayımlanmıştır.

⁴¹ Johann Fück, “The Role of Traditionalism in Islam”, *Studies on Islam*, çev. ve ed. Merlin L. Swartz, Oxford, 1981, s. 111. Bu ifade daha sonra Joseph Schacht tarafından benimsenecektir.

⁴² Talal Maloush, *Early Hadith Literature and the Theory of Ignaz Goldziher* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Universtiy of Edinburgh, 2000, s. 4'den naklen.

⁴³ İbrahim Hatiboğlu'nun kendisi ile ilmî hayatı ve şarkiyât geleneği üzerine yaptığı mülakat için bk. *HTD*, IV/2, 2006, ss. 177-189.

⁴⁴ Jan Just Witkam, “Christiaan Snouck Hurgronje: a tour d'horizon of his life and work”, *Christiaan Snouck Hurgronje (1857-1936): Orientalist*, ed. Arnoud Vrolijk, Hans van de Velde, Leiden, 2007, ss. 11, 13. Witkam'ın giriş yazısı, Hurgronje'nün Mekke macerası, Hollanda sömürgesi Endonezya'da geçirdiği vakit, kolonyal yöneticilerle ilişkisi, İslâm ülkelerinin batılılaşması ve sekülerleşmesinin gerekliliğine dair fikirlerinden kısaca bahsetmektedir.

⁴⁵ R. Stephen Hampreys, “İslam Hukuku ve İslam Toplumu”, çev. Murteza Bedir, *Sakarya Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 2001, s. 261.

⁴⁶ Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, s. v; a. mlf. “Christiaan Snouck Hurgronje”, *Der Islam*, 24, 1937, s. 191.

⁴⁷ C. Snouck Hurgronje, *Mohammedanism: Lectures on Its Origin, Its Religious and Political Growth, and Its Present State*, New York, 1916, s. 26.

⁴⁸ Açıkça ismini vermese de Goldziher'e gönderme yaptığı, verdiği tarihten anlaşılmaktadır. Söz konusu çalışmaların, 1870 yılından yapıldığını ifade etmektedir. Bk. Hurgronje, *Mohammedanism*, s. 29.

⁴⁹ Hurgronje, *Mohammedanism*, s. 29.

⁵⁰ Hurgronje, *Mohammedanism*, ss. 30-31.

⁵¹ Hurgronje, *Mohammedanism*, s. 31.

⁵² Hurgronje bu ayrım için şu terimleri kullanmaktadır: legislative traditon (hadîth) ve biographical tradition (sıra). Bu tür bir tasnif siyer ve hadis kitaplarındaki rivâyetler şeklinde İslâmî literatürde de yer almakla birlikte oryantalistlerin burada ön plâna çıkan yaklaşımı sîreti âdetâ fikihtan soyutlama çabalarıdır. Bu yaklaşım, temelde fikhın Hz. Peygamber'den sonra geliştiğinin kabulü ve dolayısıyla da fikhla Nebvî sünnet/Hz. Peygamber'in örnekliği arasındaki irtibatın reddine dayanmaktadır. Alfre Guillaume'ın da fikhî ve tarihî rivâyetler arasında ayrım yaptığına, Schacht'ın tezlerini genel olarak kabul etmekle birlikte tarihî rivâyetlerle ilgili görüşlerine katılmadığına yukarıda işaret edilmişti. Benzer bir tefriki Montgomery Watt'da (1909–2006) da görmek mümkündür. Watt'a göre tartışmalı konularla ilgili olan rivâyetleri olmayanlardan ayırmak gerekmektedir. Ona göre bu tasnif kabaca hukukî rivâyetler ve tarihî rivâyetler şeklinde de yapılabilir. Hukukî rivâyetlerin yanı sıra siyâsî ve kelâmî konularla ilgili rivâyetlerde de çarpıtma veya muhalif grupların görüşlerine göre şekillendirme ihtimalinin varlığına dikkat çeken Watt'a göre tarihî rivâyetlerde bu tür çarpıtma ihtimalleri daha azdır. Hatta o, Goldziher ve Schacht'ın, hadis tenkidlerinde hukukî hadisleri dikkate almaları nedeniyle hadislerin güvenilir olmadığı sonucuna ulaştığı

göre, tarihî rivâyetlere duyulan itimadın yersizliği ise Leone Caetani (1869-1935) ve Henri Lammens (1862-1937) tarafından gösterilmiştir.⁵³

Hadisle ilgili görüşlerinde Goldziher'le hemfikir olan Hurgronje sünnetle ilgili olarak da benzer görüşleri ifade etmektedir. Nebevî sünnetin en baştan itibaren bir model olmakla birlikte, hukukî bir kaynak olarak otoritesinin açık bir doktrin şeklinde ifadesinin zaman içerisinde gerçekleştiğini iddia eden Hurgronje'ye göre, Hz. Peygamber'in kendisinin bir model olduğunu iddia etmediği sahalarda dahi sünnet norm hâline gelerek, neticede Kur'an'le eşit seviyeye ulaşmış ve bu süreç, Hz. Peygamber'in imajının idealize edilmesi ve ismet sıfatının kabulü süreci ile paralel gelişmiştir.⁵⁴ Goldziher ise bu sürecin neticesinde gayr-ı metlûv vahiy anlayışının kabul edildiği kanaatindedir.⁵⁵

Goldziher'le başlayan ve C. H. Becker (1876-1933), A. J. Wensinck (1882-1939) gibi oryantalistler tarafından devam ettirilen çalışmalarda İslâm dininin Yahudî ve Hıristiyan dinî uygulamalarının yanı sıra muhtemelen İran'dan da etkilendiğinin gösterildiği kanaatindeki Hurgronje, başka kaynaklardan iktibas edilen unsurların bir tehdit teşkil ettiği fark edildiğinde, bir ayıklama sürecinin başladığını, daha önce kabul edilip İslâm'ın bir parçası hâline gelen kısımların ise asimile edilerek "hadis" şeklinde adlandırıldığını iddia etmektedir.⁵⁶ Elbette, ona göre söz konusu iktibaslar sadece İslâm'ın sonraki dönemlerinde gerçekleşmemiş, bilâkis İslâm dininin teşekkülünde Hz. Peygamber diğer dinlerden fakat bilhassa Yahudilikten birtakım unsurlar almıştır.⁵⁷ Diğer oryantalistlerde olduğu gibi Hurgronje de İslâm'ın vahiy kaynaklı bir din olduğu ve Hz. Peygamber'in Yüce Allah'ın Resûlü olduğunu kabul etmediği

için, Kitâb-ı Mukaddes'te ve Kur'an'da ismi geçen Peygamber'lerle ilgili bilgileri, kıyamet, yeniden dirilme, ceza günü gibi unsurları söz konusu iktibaslara örnek kabul etmekte, İslâm dininin menşesine dair kanaatleri Kur'an'ın menşei ve hadislerin sıhhati ile ilgili görüşlerini şekillendirmektedir.⁵⁸

III.

Batı'da sünnet ile İslâm hukuku arasındaki irtibatın Schacht tarafından tamamen koparılmasından bir önceki safhada yer alan David Samuel Margoliouth (1858-1940) Batı'da hadis çalışmaları söz konusu olduğunda kendisinden önceki oryantalistler arasında Muir ve Goldziher'i ilk sıraya yerleştirmiştir.⁵⁹ İkinci baskısında Henri Lammens ve Ignaz Goldziher'in işareti ile birtakım yanlışlıkları düzelterek yayımladığı *Mohammed and the Rise of Islam* (New York 1905) adlı eserinde ise hadislerle itimat konusunda seleflerinden daha naif davranmamış olma umudunu dile getirmektedir.⁶⁰ Hadislerle ilgili seleflerinden farklı tarafı ise sarîh bir kaideyi ifade eden açıklamaları olmamakla beraber, Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili kitaplarında hadisleri kullanım tarzı ve yaptığı yorumların⁶¹ işaret ettiği üzere zaman zaman hadislerin ana hatları ile asr-ı saadetten gerçek bilgiler verdiğini kabul etmesidir. Dolayısıyla Hurgronje'nün veya Lammens'in aksine Hz. Peygamber'in hayatı hakkında hiçbir şeyin söylenemeyeceği fikrinde olmadığı

⁵⁸ David Samuel Margoliouth'dan önce burada Henri Lammens'in görüşleri hakkında kısaca bilgi verilecektir: Bir papaz olan ve İslâm'a düşmanlığı oryantalistler tarafından da açıkça ifade edilen, muhtemelen bu nedenle Schacht'ın *Origins*'te eleştirel bakış açısı ve kavrayışına hayranlığını, öfke veya hamasetle hareket etmediği durumlarla kayıtladığı (Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, s. vi.) Belçikalı oryantalist Henri Lammens (1862-1937), Goldziher'in de çalışmalarına referansta bulunduğu bir oryantalisttir. Oryantalistlerin hukukî rivâyetlerle ilgili şüphelerini Hurgronje'nün de işaret ettiği üzere tarihî haberlerle ilgili olarak da dile getirmiştir (Hurgronje, *Mohammedanism*, s. 31; F. E. Peters, "The Quest of Historical Muhammad", *International Journal of Middle East Studies*, XXIII/3, 1991, s. 302). Goldziher'in Müslüman âlimlerin hadis metinlerindeki en bariz anakronizmleri fark edemedikleri şeklindeki iddiasını tekrar eden Lammens'e göre iç tenkit/metin tenkidi yapılmaksızın sadece isnâd tenkidi ile yetinildiği için rivayetlerdeki mantukî ve tarihî imkânsızlıklarla anakronizmler görmezden gelinmiştir (Henri Lammens, *Islâm: Beliefs and Institutions*, çev. Denison Ross, New Delhi, 1979, s. 73). Birçok noktada olduğu gibi hadis uydurmacılığına yaptığı vurguyla da Goldziher ile aynı doğrultuda düşünen Lammens, Goldziher gibi Roma hukukunun birçok açıdan İslâm hukukunu etkilediğini iddia eder. Ona göre hadis uydurmacılığı vasıtasıyla yabancı kaynaklardan iktibas edilen materyaller Hz. Peygamber ve sahâbeye atfedilmekle kalmamış aynı zamanda tamamıyla asimile edilerek İslâm hukukunun bütüncül ve orijinal bir hukuk olduğu izlenimi verilmiştir (Lammens, *Islâm*, s. 83).

⁵⁹ D. S. Margoliouth, "On Moslem Traditions", *The Moslem World*, II/2, s. 121.

⁶⁰ D. S. Margoliouth, *Mohammed and the Rise of Islam*, New York, 1905, s. vi.

⁶¹ İşaret edilen yorumlar misalleri için bk. Margoliouth, *Mohammed and the Rise of Islam*, sw. 453, 464

kanaatindedir. Hâlbuki tarihî haberler gerçek bilgileri de içermektedir. Bk. W. Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, Oxford, 1956, ss. 336-338. Esasen Watt'ın sözlerine bir eleştiri olarak Schacht'ın iddialarını tarihî rivâyetler için de tekrarladığı ve tarihî rivâyetlerin de fıkıhî telkinlerle dolu olduğuna dair değerlendirmeleri hatırlatılabilir. Zira Schacht'ın *Origins*'ten itibaren tüm kariyeri, tabiri caizse sîret ile sünnetin, Hz. Peygamber'in yaşamı ile İslâm hukukunun arasında herhangi bir irtibatın olmadığını ispata adanmıştır. Bu iddiası ile o doğal olarak tarihî rivâyetler ve ahkâm hadisleri ayırımını yapmış olmakla birlikte, tarihî rivâyetlerin çoğu zaman ahkâma arka plân hazırlamak için kullanılması nedeniyle, Hz. Peygamber'in biyografisi ile ilgili haberlerin kayda değer bir kısmının sonradan ortaya çıktığını iddia etmektedir. Bk. Schacht, "A Revaluation of Islamic Traditions", ss. 151-153.

⁵³ Hurgronje, *Mohammedanism*, s. 31. Ona göre hadis ve sîre aynı şekilde şüpheli iki kaynaktır. Bk. a. mlf., "Islam", *Selected Works of C. Snouck Hurgronje*, ed. G. H. Bousquet, J. Schacht, Leiden, 1957, s. 8.

⁵⁴ Hurgronje, "Islam", s. 48; a. mlf., "The Foundations of Islamic Law", ss. 269-272. Sünnet tasavvuruna dair benzer bir dönüşüm iddiası için bk. Hayri Kırbışoğlu, "Hz. Peygamber Tasavvurumuzun Dönüşümü: Paradigmadan Paragona, Paragondan Kozmik İlkeye", *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu (Isparta 2001)*, Isparta, 2002, s. 129-139.

⁵⁵ Goldziher, "Disputes over the Status of Hadith in Islam", s. 63-66.

⁵⁶ Hurgronje, *Mohammedanism*, s. 65-67; a. mlf., "Islam", s. 51.

⁵⁷ Hurgronje, *Mohammedanism*, s. 37-39.

anlaşılmaktadır. Bununla birlikte onun da, oryantalistlerin genel yaklaşımı çerçevesinde, bir hadisin geçtiği kaynağı, haberin otantikliği hakkındaki değerlendirmesinde göz önünde bulundurmadığı ifade edilmelidir. Meselâ o, *Kütüb-i sitte* veya Vâkîdî (ö. 207/823) ya da Câhız'ın (255/869) kitapları arasında bir ayırım yapmamaktadır. Ayrıca şu sözler de ona aittir: “Buhârî'nin sahîh kabul ettiği hadislerden kaçının bu özellikte olduğu son derece şüphelidir.”⁶² Fakat yine de, isnâdların değerlendirmesi söz konusu olduğunda ricâl literatürünün bir ölçüde güvenilir bilgi verdiği kanaatindeyiz.⁶³ Hadis ve ricâl literatürü hakkında Goldziher ve Hurgronje'ye nispetle işaret edilen olumlu kanaatine rağmen Margoliouth, hadis kaynaklarından hareketle Hz. Peygamber'den ziyade İslâm tarihi hakkında malumat edinilebileceği şeklindeki iddiası ile Goldziher'in ve Hurgronje'nün hadislerle Hz. Peygamber arasındaki irtibatı koparan, hadisin ancak İslâm'ın ilk dönemlerinde geçirdiği gelişmeleri yansıtabileceği şeklindeki görüşlerini takip etmektedir. Yine, hadis usûlünün sahâbenin âdil olduğu şeklindeki temel ilkesini kabul etmeyen Margoliouth, Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) hadis uydurduğu ithamıyla da Goldziher'i izlemektedir.⁶⁴

Selefleri gibi İslâm hukukunun diğer sistemlerden iktibaslar yaptığını açık bir gerçek kabul eden Margoliouth, Goldziher'in hadis literatürünün gelişim süreci ile ilgili söyledikleri neticesinde, her hadis karşısında “bu hadis muhtemel hangi amaçla uyduruldu” sorusunun sorulması gerektiği kanaatindeyiz.⁶⁵ Sadece seleflerinden etkilenmekle kalmayıp özellikle sünnet kavramı ve İmâm Şafi'î ile ilgili görüşleriyle Joseph Schacht'ı etkileyerek - Schacht onu selefleri arasında kendisine en yakın sonuçlara ulaşan kişi olarak nitelendirmektedir.⁶⁶ onun üzerinden kendisinden sonraki oryantalist geleneğe tesir ettiği söylenebilecek Margoliouth'a göre “sünnet” başlangıçta Kur'an tarafından fesh edilmemiş câhiliyye âdetleri için kullanılan bir kavramdır.⁶⁷ Ona göre “sünnet” kavramının Hz. Peygamber'in (sav) uygulamaları için

⁶² Margoliouth, “On Moslem Traditions”, s. 119

⁶³ Margoliouth, “On Moslem Traditions”, s. 120. Ayrıca o, hadis musannefatının ortaya çıkışı, ricâl tenkidi hakkında özet bir bilgi vermesinin akabinde “bu çabaların neticesi bizim için Müslümanlar kadar olmasa da oldukça değerlidir” demektedir. Bk. D. S. Margoliouth, *Mohammedanism*, London, 1928, s. 111.

⁶⁴ Margoliouth, *Mohammed and the Rise of Islam*, s. 353. Goldziher'in sahâbenin hadis uydurmasına dair iddialarına daha önce değinilmişti. Ebû Hüreyre ile ilgili iddiaları için ise bk. Ignaz Goldziher, “Ebû Hüreyre”, *IA*, IV, s. 32.

⁶⁵ Margoliouth, “On Moslem Traditions”, s. 121.

⁶⁶ Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, s. v.

⁶⁷ D. S. Margoliouth, “Omar Instruction to the Kadi”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1910, ss. 313-314; Margoliouth, “On Moslem Traditions”, ss. 113-114.

kullanımı yavaş ilerleyen bir sürecin sonucunda gerçekleşmiştir.⁶⁸ Bu süreci gerekli kılan nedenlerden birisi ise İslâm coğrafyasının genişlemesinin sonucunda herkesin kendi âdet ve geleneklerini uygulamasının sebep olacağı kargaşayı önleme isteğidir.

Margoliouth'un ifadelerinden onun, “ismet” sıfatı ile gayr-ı metlûv vahiy anlayışını Hz. Peygamber'in sünnetinin bir hukuk kaynağı olmasına zemin hazırlamak için kabul edilmiş nazariyeler şeklinde gördüğü anlaşılmaktadır ki aslında gayr-ı metlûv vahiy bağlamında benzer bir iddia Goldziher tarafından da dile getirilmiş⁶⁹ ve yukarıda işaret edildiği üzere Hurgronje de sünnetin otorite kazanma süreci ile ismet sıfatı arasında irtibat kurmuştur.⁷⁰ Sünnetin otorite kazanması ile başlayan süreç yani toplumda mevcut uygulamaların Hz. Peygamber'e atfedilerek sünnet hâline getirilmesi üzerinde duran Margoliouth'a göre, Hz. Osmân döneminde Kur'an'ın nihâî şeklini alması nedeniyle Kur'an'a ilâvelerde bulunmak artık mümkün olmadığı için yeni kurallar sünnet formunda topluma sunulmuştur.⁷¹ Bu noktada, Kur'an hakkındaki ithamlarıyla Margoliouth'un, Kur'an'ı Hz. Peygamber'in bir eseri olarak gören seleflerinden ayrıldığı da belirtilmelidir. Joseph Schacht'ın, Noel Coulson'ı (1917-1928) *A History of Islamic Law*'da verdiği bibliyografya dâhil etmediği için eleştirdiği ve İslâm hukukunun erken dönem tarihi konusunda önemine işaret ettiği⁷² kitabı *Early Development of Mohammedanism*'de (New York 1914) de benzer görüşleri ifade eden Margoliouth, devletin imparatorluğa dönüştüğü ve farklı milletlerin kontrol altına alındığı dönemde yeni bir kaynağa ihtiyaç duyulduğu, toplumun yerleşik uygulaması ardından Kur'an'a ek olarak Yahudilerin yazılı ve şifâhî kanun ayırımından etkilenerek, Hz. Peygamber'e verilen şifâhî kanun anlayışının teşekkül etmeye başladığını iddia etmektedir. Bu şifâhî kanunun meşruiyeti için Kur'an'dan delil arandığını belirten Margoliouth “hikmet” kelimesinin bu manada yorumlanmasını söz konusu sürecin bir neticesi kabul etmektedir.⁷³ Margoliouth'un Yahudi etkisi ve hikmet kavramı üzerinden geliştirdiği argüman, Goldziher'in “Kämpfe um die Stellung des Hadit im Islam” adlı makalesindekiyle aynıdır.⁷⁴ Netice itibarıyla Margoliouth toplumun uygulaması manasına gelen sünnetin tedricen Nebvî sünnet anlamını

⁶⁸ Margoliouth, “On Moslem Traditions”, s. 113.

⁶⁹ Goldziher, “Disputes over the Status of *Hadith* in Islam”, ss. 63-66.

⁷⁰ Margoliouth, “On Moslem Traditions”, ss. 115.

⁷¹ Margoliouth, “On Moslem Traditions”, s. 117.

⁷² Schacht, “Modernism and Traditionalism”, s. 400.

⁷³ D. S. Margoliouth, *Early Development of Mohammedanism*, New York, 1914, s. 67-69. Hikmetin sünnet olduğu konusunda bk. Muhammed b. İdris eş-Şâfi'î, *er-Risâle*, thk. ve şerh Ahmed Muhammed Şâkir, *Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye*, ts., s. 32,

⁷⁴ Goldziher, “Disputes over the Status of *Hadith* in Islam”, ss. 59-64

kazandığı iddiasıyla gerçekten, selefleri arasında Schacht'a en fazla yaklaşan kişi olmuştur.

IV.

Origins'in girişinde eserinin Goldzher'in çalışmalarının bir devamı kabul edilmesine dair umudunu dile getiren Joseph Schacht bu umudunu hayata geçirerek, kitabında selefinin kaynaklara yaklaşımını sürdürmüş, hatta yine kendisinin ifadesiyle şu noktalarda onun sonuçlarının ötesine geçmiştir:

Klâsik ve diğer hadis musannefâtında yer alan hadislerin çok büyük kısmı Şâfi'i sonrasında tedâvüle sürülmüştür; ilk kayda değer miktardaki hukukî merfû hadis grubu, II. yüzyılın ortalarına doğru sahâbe ve diğer otoritelerden gelen nispeten erken tarihli hadisler ve eski hukuk okullarının yaşayan geleneğine karşı ortaya çıkmıştır. Sahâbe ve diğer otoritelerden gelen hadisler aynı gelişim sürecinden geçmişlerdir ve merfû hadislerin ele alındığı gibi ele alınmalıdırlar. İsnâd analizi genellikle hadisleri tarihlendirmemize yardım eder. İsnâdlar geriye doğru büyüme ve nihayet Peygamber'de duruncaya kadar gittikçe daha yüksek otoriteye ulaşma eğilimi gösterirler. Hukukî hadislerden elde edilebilecek deliller bizi ancak 100 yılına kadar götürebilir. Bu dönemde, İslâm hukuk düşüncesi Emevîlerin son dönemindeki idârî ve kamuya ilgili uygulamalardan neşet etmiştir ki bu gelişme hâlâ çok sayıda hadiste yer almaktadır.⁷⁵

Bu cümleleri esasen Schacht'ın *Origins*'indeki iddialarının kısa bir özeti gibidir. Hadis ve İslâm hukuku tarihi bağlamında Hz. Peygamber'in dönemi ile ilgili değerlendirmeler yapan seleflerinden farklı olarak Schacht bu dönemdeki hukukî faaliyetler hakkında konuşmamaktadır. Zira hadislerin asr-ı saadet için güvenilir bilgi vermesi bir tarafa, merfû hukukî hadislerin hicrî I. yüzyılda hukukun gelişimi hakkında bilgi edinmek için dahi kullanılmayacağı kanaatindedir. Ona göre Nebevî sünnet kavramı, eski hukuk okullarının toplumun geleneği olan amel ve her merkezdeki ulemanın üzerinde icma ettiği anomin doktrinden müteşekkil yaşayan geleneğinden daha geç tarihlidir. Zira Hz. Peygamber dönemi için kazâ değil hakemlik söz konusudur yani o toplumda bir kanun koyucu değil bir arabulucu görevi üstlenmiş, bir hukuk sistemi kurmayı amaçlamamıştır.⁷⁶ Bu nedenle I. yüzyılda teknik anlamıyla bir hukuk mevcut değildir ve İslâm hukukunun gelişimi ile Hz. Peygamber arasında bir irtibat kurulmamalıdır.⁷⁷

Hz. Peygamber'in hukukî hiçbir hükümden sorumlu olmaması şeklindeki iddianın, hadis musennefâtında yer alan ahkâm hadislerinin varlığı ile tearuzu

ise Schacht tarafından hadislerin geriye doğru gelişimi teorisinden hareketle çözülmeye çalışılmıştır. Buna göre, Nebevî sünnet kavramının yerleşmesi ve uygulamaların Hz. Peygamber'den gelen bir modele dayanması gerektiği şeklindeki kanaat özellikle hadisçilerin etkisiyle kuvvet kazandıktan sonra, fıkıh okullarının gerçekte anonim olan yaşayan gelenekleri önce çeşitli sahâbenin yakınında bulunan tâbi'ine⁷⁸ isnâd edilmiş ardından, buradan sahâbeye ve son aşamada Hz. Peygamber'e ref edilmiştir.⁷⁹ Dolayısıyla, Hz. Peygamber'in hukukî uygulamaları ve düzenlemelerini haber veren ahkâm hadisleri sahîh değildir. Schacht'ın iddialarındaki en önemli problem, okuyucunun onun sonuca ilerleyiş aşamalarını görememesidir. Otantik ahkâm hadislerinin olmadığı şeklindeki iddiasını Hz. Peygamber'in kanun koyucu olmadığı dolayısıyla başlangıçta Nebevî sünnet kavramının hukukî bir manayı içermediği iddiasıyla gerekçelendiren Schacht, Hz. Peygamber'in kanun koyucu sıfatını reddederken bu dönemden gelen otantik ahkâm hadislerinin mevcut olmadığı iddiasından hareket etmektedir.⁸⁰ Schacht ayrıca iddialarını desteklemek için çoğu zaman e silentio delilinden yararlanmakta ve "Bir hadisin belirli bir dönemde olmadığını kanıtlamanın en iyi yolu eğer var olsaydı kendisine referansta bulunmanın zorunlu olacağı bir tartışmada hukukî bir delil olarak kullanılmadığını göstermektir"⁸¹ demektedir. Fakat söz konusu delile dayalı çıkarımların ne kadar problemlili olabileceği daha sonra yapılan çalışmalarda gösterilmiştir.⁸²

Schacht'ın eski hukuk okullarının yaşayan geleneği/ameli yerine Nebevî sünnetin hâkim olması sürecinde merkeze yerleştirdiği şahsiyet kendisinden önce Margoliouth tarafından eserlerinin gerektiği gibi kullanıldığını ifade ettiği İmam Şâfi'i'dir (150/767–204/820). Ona göre hadisçilerin etkisi altında kalan İmam Şâfi'i'nin çabaları ile hukuku, merfû hadislere dayandırmak gerektiği anlayışı artık yerleşmeye başlamış ve neticede yoğun bir merfû hadis dalgası

⁷⁵ Bu isnâdlar da "İbn Mes'ûd'un ashâbı" gibi anonimdir.

⁷⁶ Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, s. 138.

⁷⁷ Onun okuyucusunu âdetâ çaresiz bırakan bu döngüsel akıl yürütmelerine en önemli itiraz Johann Fück ve Harald Motzki tarafından yöneltilmiştir.

⁷⁸ Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, s. 138.

⁷⁹ E Silentio argümanı bağlamında Schacht'a yönelik en isabetli eleştiriler Zafer İshâk el-Ensârî ve Mustafa A'zamî'ye aittir. Bk. Zafer İshâk el-Ensârî, "Hadis Araştırmasında Joseph Schacht'ın Metodunun Tenkidi", *Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul, 1998, s. 570-576; A'zamî, *On Schacht's Origins*, s. 116-153. G. H. A. Juynboll'un söz konusu delili kullanımına eleştiriler için ise bk. Harald Motzki, "G. H. A. Juynboll'un 'Nâfi' the Mawlâ of Ibn 'Umar, and His Position in Muslim Literature' Adlı Çalışmasına Bir Tenkit Denemesi", *Batı'da Hadis Çalışmalarını Tarihi Seyri*, ed. Bülent Uçar, İstanbul, 2006, ss. 151-235; a. mlf., "Dating Muslim Traditions", s. 215-215; Bekir Kuzudüşli, "Hadith of Man Kadhaba 'Alayya and Argumentum e Silentio", *HTD*, V/2, 2007, ss. 47-71.

⁷⁵ Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, s. 4-5.

⁷⁶ Schacht, "Pre-Islamic Background and Early Development of Jurisprudence", *Law in the Middle East*, ed. Macid Khadduri, Herbert J. Liebesny, Washington, 1955, s. 30; a. mlf., *Introduction to Islamic Law*, Oxford, 1982 s. 11.

⁷⁷ Schacht, *Introduction to Islamic Law*, s. 19.

yaşanmıştır.⁸³ Schacht bu ithamının bir gereği olarak, merfû hukukî hadislerin hicrî 125 yılından itibaren ortaya çıktığını kabul etmektedir.⁸⁴ Hukukî içerikli mevkûf hadisleri ise nispeten daha erken bir döneme, hicrî II. asrın başlarına tarihlenmektedir.⁸⁵ Dolayısıyla, Schacht'a göre sahâbeye atfedilen haberler arasında da otantik olanları bulmak mümkün değildir. Schacht'ın ithamları bu hâliyle dahi derin sonuçlar içermekteyse de teorisini sadece hukukî hadislerle sınırlamayıp inanç meseleleriyle alâkalı hadislerin hepsinin ilk yüzyıla tarihlenemeyeceği şeklindeki iddiası ve hukukî hadislerle ilgili ulaştığı sonuçları tarihî rivayetlere teşmil etmesi göz önünde bulundurulduğunda, iddialarının sanıldığından da vahim olduğu anlaşılacaktır.⁸⁶

Mensubu olduğu okulun yaşayan geleneğinin bir mensubu olan Schacht'ın seleflerinden ayrıldığı en önemli nokta ise hadis tarihlendirmelerinde isnâd dikkate alması olmuştur. Müşterek râvî teorisinin yanı sıra, isnâdların geriye doğru büyüme eğilimi göstermesi nedeniyle maktû haberlerin, mevkûflardan, mevkûfların ise merfûlardan daha erken tarihli olduğu; isnâdın ittisal ve içerdiği râvîlerin güvenilirliği bakımından ne kadar mükemmel ve kusursuzsa o kader geç tarihli olduğu; aile isnâdlarının güvenilir olmadığı gibi hadisin sıhhatini belirlemekten ziyade güvenilmezliğini ve hangi dönemde ortaya çıktığını tespitiye yönelik ilkeler geliştirmiştir. Fakat metinlere dayalı tarihlendirmelerini, isnâda dayalı tarihlendirmelerine takdîm etmesi dolayısıyla isnâdları değil de metinleri nihâî kriter kabul etmesiyle, genel oryantalist eğilimi muhafaza ettiği de belirtilmelidir.

Netice itibarıyla Schacht, seleflerinin kendisinden önce attığı adımları tamamlayarak hukukun Hz. Peygamber'in sünnetinden bağımsız geliştiği sonucuna ulaşmıştır. Ulaştığı sonuçlara dair şaşkınlığını kendisi de ifade etmekle birlikte, müselleme bir hakikat kabul ettiği Goldziher'in temel tezinin de aralarında bulunduğu Batılı tarihî tenkidin dayandığı temellerden hareketle başka nasıl bir sonuca ulaşabileceğini haklı olarak sormaktadır.⁸⁷

“Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği”

Abstract: Hâlihazırda çalışılan Batı'da İslâm çalışmalarının sürekliliğini vurgulamaktadır. Joseph Schacht'ın “eski hukuk okullarının yaşayan geleneği” kavramı ödünç alınarak, Ignaz Goldziher'den, Schacht'a kadar Batı'da hadis ve sünnete yönelik şüpheli bir düşünce

çizgisinin bir yaşayan gelenek biçiminde mevcudiyetini göstermek amaçlanmıştır. Schacht'ın, seleflerinin teorilerinin tazammunlarını fark ederek, Goldziher'le başlayan süreci, Nebvî sünneti I. yüzyıldaki hukukî manasından tamamen tecrid etmek suretiyle hitâma erdirdiği iddia edilmektedir.

Citation: Fatma KIZIL, “Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VII/2, 2009, ss. 45–62.

Key words: Hadis, Sünnet, Nebvî sünnet, Oryantalizm, Batılı çalışmalar, Goldziher, Hurgronje, Margoliouth, Schacht.

⁸³ Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, s. 138; a. mlf., “A Revaluation of Islamic Traditions”, s. 145

⁸⁴ Schacht, “A Revaluation of Islamic Traditions”, ss. 145, 153.

⁸⁵ Schacht, “A Revaluation of Islamic Traditions”, s. 146.

⁸⁶ Schacht, “A Revaluation of Islamic Traditions”, s. 149-154.

⁸⁷ Schacht, “A Revaluation of Islamic Traditions”, s.143; Janette Wakin, *Remembering Joseph Schacht (1902-1969)*, Cambridge, 2003, s. 6.